

Karel Toman vydal právě souborně první část svého díla básnického¹ a vedle něho dvanáct stručných básní nejnovějšího původu a stejného útvaru veršového *Měsíce*². Leží tedy před tebou všechna jeho posavadní tvorba veršová, až na první sbírku Pohádky krve, kterou básník určil snad do druhé části svého souboru; i jest tu příležitost zamyslet se na chvíli nad dílem vždycky citěným a právem citěným jako jeden z nejlepších a nejvýraznějších projevů generace mladé na rozhraní starého a nového století, již možno nazvat benjaminskou a která jest epilogem generace let devadesátých — svou dedikací Sovovi chtěl snad Toman sám zdůraznit tuto souvislost.

Provázet jsem většinu básnických knížek Tomanových podrobným rozbořem kritickým, jak vycházely, i mám snad dnes právo nakreslit celkový básnický profil Tomanův syntetickou svíravou linií a vyzdvihnouti v něm zvláště to, co má typického a reprezentativního své době.

Čteš-li dnes starší verše Tomanovy, jest ti jasno, jak jsou životné v dobrém i zlém smyslu slova; příležitostně ve smyslu termínu Goethova; glossující životní děje básnickovy duše: odstavující jaksí epitafovitě jednotlivá její údobí nebo vyjímající

1 - *Básně* I. Obsahují: *Torso života* (1902); *Melancholickou pouť* (1906); *Sluneční hodiny* (1913); *Verše rodinné a jiné* (1914—1917). Stran 117. Nakladatel Fr. Borový.

2 - *Měsíce*. 1914—1918. 9. kniha Zlatokvětu. Strany nečíslovány. Se čtyřmi krásnými kresbami Kratochvílovými. Nakladatel týž.

z jejího toku jednotlivé epizody. Jest význačné, jak mnoho *epitafů* jest v díle Tomanově; jak mnoho *epilogů*, které vzdorným gestem cosi přetínají nebo řídčeji melancholicky odevzdaným cosi sumují a podtrhují.

Hned na začátku čteš *Drama*, což znamená nenávistný rozchod muže a ženy, čteš *Inlimní drama* podobného ladění a obdobného hoře: „Zhasni ty oči doutnavé, / ó bože, které ve mně žhnou!“; čteš *Podzim* s ironickým výkřikem na rozloučenou: „Quijote, amen“; čteš *Galantní slavnost*, stylové rozloučení s Hlaváčkem; čteš jiné a jiné epitafy stejně hořké, ironicky vzdorné a odbojné noty, které podaří se někdy verše zvláštní úsečné ražby a sentenčních spádů: „Mně teskno je nad tebou, nad sebou, / nad naší stavbou smuteční“: „Minulost v tebe nesila, / budoucnost nemá žní.“ (Obrátil jsem postup těch dvou vět a dvojtečka mezi nima jest mým všetečným doplňkem; všechno jen proto, abych ukázal, že by to při jiné typografické úpravě dalo *pointu v starém slova smyslu*, které se však básník stůj co stůj vyhne rozsazením. . . Je příliš nervosní, příliš také oddaný a věrný impresi životní, aby vyráběl architekturní sentence nebo vyhocoval myšlenkové pointy.)

A zase epitafy, epitafy, epitafy. *Na hrob tvůj; Půlnoc* s tím čistým bolestným refrémem „smyslné, horké, věrné rty“; *Píseň* („Umřela v krvi láska má, / co slzami zrosila míst!“); *Portrét* („Zmizela navždy. A v mé paměti / vášnivě, na mžik znějí její struny.“); *Romantická historie*: „Ráno odjela / bez rozloučení. Třicet moralistních hlav / kývalo seriousně. - Pokoj s ní.“ A ještě řada jiných: krásná *Za Kajou*, spínající cudnou rukou se studeným nahým severem norským „mlýn rodný v lesích“ hor Železných; a krásnější ještě *Hedva*, protože vyřešená již v mohutnější, klidnější, monumentální skoro linii, právě jako smířlivě melancholická *Poutnice*. Tu již jsou verše, které objímají v úzký kruh slunečně tiché dumy daleké obzory a podávají cosi ve své ražbě, co připomíná paraboly evangelia. „Pohřbívala / s úsměvem teskným za dnů nejhorších. / Ve městě cizím u jednoho stolu / chléb skoupý chudoby jsme jedli spolu.“ „—Poutnice žalná,

srdce bez domova, / těkavý stíne na orloji světa, / slyš, nevzpomínej. Hořknou na rtech slova, / a marno, aby stará propast kletá / kal zvedla. V bahniskách a sítinách / ať dotlí mládí domýšlivý nach, / kruh zúžil se a zavřel, nové žití / novými květy voní, novým sluncem svítí.“

A kde nejsou epitafy, tam jsou epilogy. Cosi se ztroskotalo, cosi nedozrálo, cosi nedokvetlo, cosi oklamalo a podvedlo. Nejen ženy; i ideje, naše i cizí, i síly, naše i cizí, i generace i doba i vlast. Zklamaly vlastní síly: „A pro mé zrno mlýny nehrají. / Strništěm ilusí si hvízdají / výsměšné větry.“ „Jediné brázdy na tvém černém lánu / jsem nevyoral v jarním rosném ránu / a zrna nezasil.“ Zklamali druzi, přátelé, generace. „A napasené stádo se pere / a lhostejně ve špíně miji — / syn ztracený nade vším hvízdá / zatrpklou elegii.“ „Domova pokořený duch / v jich píseň vplétá variaci: / že rozlezla se po Čechách / zbohatlá chasa povýšenců / jak kokotice lad a drah.“

Starý Toman, a v tom jest typický člověk své doby, nenapsal verše nadosobního, to jest verše, který by nebyl vyvolán dojmem životním, který by nebyl rázu svěživotopisného. *Básní, jen co prožívá, a prožívá, jen co trpí.* Jeho verše jsou nejčastěji tvořeny ze subjektivního zaujetí hněvu, odboje, vzpoury, posměchu a pošklebku, a toto zaujetí jest tak úplné, že málokdy dovoluje básníku dořici, dopovědět, — neboť to znamenalo by uklidnění a tomu právě vyhýbá se pudovou moudrostí jeho tehdejší mentalita. Z vnitřního přepětí a předráždění šlehají jiskrovité verše, které hasnou dříve, než se plně rozsvítily. Odtud dosti elips v starších básních Tomanových, odtud jakýsi krátký dech těchto básní, odtud i poměrná temnota některých z nich. Básník raději zduší svou melodii, než by jí dal vyšlehnout v plnou fugu, rozvíjet se v plný cantus. Neboť čeho nenávidí duše takto ustrojená nejvíce, jest nejen všecka rétorika, ale i všecken stylově objektivný, architektonický výraz. Odtud však také již tehdy přednost a síla nejlepších z těchto básní: stručnost, sevřenost, zjizvená tvrdost, a v nejšťastnějších temný granátový žár. „V tvou korunu, živote, / v tvůj smutek, ó ženo, / krvavé korály nasázím, / své bolesti

věno.“ „Je teskno mi po Praze mé / a po příteli mi teskno. / Být živou nitkou v té tkáni, / tak prudce citlivou!“ „Milenkou blesků byla, / o její pahýly se mraky trhaly, / a láska země temnou zelení / v jehličí kvetla.“

Konvenční obraz, který se ustálil o Tomanovi a jež právě v těchto dnech v kterési revui kdosi transkriboval slovy „nejdiskretnější z diskretních, nejjemnější z jemných, nejsladší z našich básníků“, jest tedy na štěstí pro Tomana zcela nepravdivý. Toman jest vpravdě hořký, trpký, vzpurný, výbušný, záludný a temně bouřlivý básník, plný zámlk, kvasu a podzemního vření. Mívá stručné, jen několikaslavné verše, které jsou jako rány křivákem za tmy do temene nebo do zášiji. „Žár bílý spí na stromech / a páli v krvi. / Z řas přivřených kmitá / vztek nudy.“ „Dva pohledy pátravé / se v sebe ryjí. / Tys matka. Samice. Kojíš. / Já také.“ „Na dvoře bují kokotice / a prales kopřiv. Studna otrávená / je napajedlo krys.“ „Jen slunce milujem! Neb žhavý jeho květ / dá krvi sílu, destiluje jed / z ran, ústrků a béd.“

Je často přímo disharmonický a disonanční, vědomě a úmyslně. Jsou harmonie, jimž se vyhnul z jakési vnitřní přimosti nebo cudnosti a čistoty duše. Jest to patrné již na vnějšku jeho básní. Kolikrát zaškrtní melodii již již se rodící! Veršům, které volají přímo po rýmu, se svěhlovou zlobou ho odpírá: aby *nebyly* sladké! Jindy rým již již se nalévající sežehne a srazí jakoby tknutím mrazu.

Sklad starších veršů Tomanových bývá často proto tak bolestný, že napětí, z něhož tryskají, bývá hlubší a temnější než u jeho vrstevníků: nerozvrstvené posud rozumovým přezvědem. Bývá to nejen kvas krve, ale i kvas citů, idejí, vůle: muka a vzdor a msta společenského vydědence, jehož společenské svědomí jest úžasně jemné a jenž dovede vcítiti se i v pokoření druhých a vzítí na sebe jejich kříž. Tu vznikají pak nejkrásnější básně staršího Tomana. Taková *Píseň cizí bolesti*, taková *Tuláci*, taková meditace nad bezejmennými utonulci, pohřbenými *na hřbitově fischmendském*: to všecko jest prožehnuto vášnivým cítěním sociálním, to všecko má čistý bílý žár plamene k nebi bijícího; tu

všude vychází Toman ze sebe, ale pne se již také nad sebe a tvoří dokonce náběhy k originálně pojatému mythu země. „Tvůj *hlad*,“ zpívá v *Tulácích*, „ó země, vykvete / v jedinou krátkou rudou sloku, / nůž zablýskne se z písně té, / či třesne výstřel.“ Nebo jeho pojetí země jako jediné spravedlivé, poněvadž dopřává vlídného hrobu bezejmenným trosečnickům. „... a moje srdce pláče vděčností / k tobě, ó dobrotivá, sladká země, / vždy stejně vlídná, stejně spravedlivá, jediná spravedlivá pod sluncem.“ Odtud vede přechod od Tomana starého k Tomanu novému.

Celkem: starý Toman jest typický básník své doby a své generace, která zplodila Sovovy Vybouřené smutky a která s láskou se zhlížela v románech Garborgových, v takových Umdlých duších, v Przybyszewského trilogii Homo sapiens, v Strindbergově Červeném pokoji. Vědomí přechodnosti, osudovosti, přelomu, soumraku vyzírá z každé básně; ale i vědomí, že jest zasetá setba, která vzejde, že jsou podloženy miny, které roztrhají dříve nebo později starý svět. A básník sám vzdorem, odbojem, ironií prohlubuje — třeba tím sebevíce trpěl a třeba tím připravoval své zahynutí — trhliny, rozdírá rány, uspišuje úplný rozpad a rozklad. Jest v něm krásná vůle bolesti, neboť jest jen maskou vůle k pravdě a síle. To má starší Toman společně se svou generací. Ale co jest tuším jeho ryzí vlastnictví, to, co bych nazval jeho duševním klimatem: evropský vzduch, který visí nad jeho mnohými básněmi. Toman, a to zůstane jeho ctí, první zhlédl veleměsta západní Paříž a Londýn a pochopil a vyslovil jejich poesii nové divoké družnosti, hlad, bídu, vzdor jejich chudiny, bratrství jejich utrpení, temný žár odboje a msty za viny tříd privilegovaných i jiskry příštích požárů v nich doutnající; mučivou žízni spravedlnosti, která není bez velikosti, prahnou tyto verše.

A básnický: výraz sporý, zjizvený, zamklý a eliptický, spíše tvrdý než měkký, výraz, který není vysezen, nýbrž vychozen — cítíš, že tyto verše byly skandovány na dalekých toulkách a procházkách, na nekonečných silnicích, a že dříve než je básník

napsal, uměl je zpaměti. Což pro určitý druh lyriky jest geneze nejlepší a zaručuje již jeho hodnotu.

Přes všechny své přednosti tato starší lyrika Tomanova byla však jaksi kusá a zlomkovitá a ve své inspiraci nějak tenkého praménku: musil jsi si často hledati a nalézati na svůj vrub duchový pól, k němuž bylo třeba dříve ji vztáhnouti, abys měl z ní plný a celý dojem. Scházela jí osa životní a stylová, na niž by se soustřeďovala; byla tvořena spíše reakcí než akcí.

Nuže, co chybělo, nyní jest doplněno. Ve Verších rodinných a jiných, v Měsících ne dořekl a domyslnil, nýbrž *dotvořil* se šťastnou obrodou smyslů i duše uzrálý Toman svého nového básnického stylu, který je tak vnitřně celý, jako první byl násilně zlomkovitý; je tak konkrétně pokojný a monumentální, jako byl první životní a dojmový, místy až do formulkové abstraktnosti; tak odvěce jadrný a zemitý, jako byl první sem tam papírový a heslový. Zde překlenul jednotnou melodickou harmonií nadosobní jako vysokou nebeskou kupolí svůj někdejší svět sváru a tříště . . . Umělec zdvojený člověkem opravdu silným dostává se nyní ke slovu a s ním nové oko objevitelské, které spočívá po prvé na omládlém světě vyplulém z potopy a pojímá jeho prvky k svému podobenství.

I vznikají nyní verše pokory, víry, lásky, návratu k zemi, zabydlené ne již stíny a siluetami, nýbrž teplými bytostmi věcí a lidí. Verše laskavého gesta a ještě laskavějšího smyslu: „Že smutno bylo srdce mé, / já k smutnějším jsem ráno vyšel.“ „Před osudem a před věčností / jest víra a statečnost nejvyšší ctností.“ „A vlhké mlhy napájají zem, / v níž klíčí dobré sémě, / to vzejde štědré, bude vítězem / v tobě i ve mně.“ Všecko křišťálově průhledné, střídme v slově, klidné povrchem, ale pohnuté v hlučinách mizou životní.

V Měsících přistupuje pak k tomu ještě mythus země a symbolika všenárodní, což jsou právě živly stylytorné. Vznikají pak útvary, které mně připomínají staré dobré dřevoryty: bez prázdných a hluchých ploch, bez děr, cele vyplněné tvarem, vyvážené do znících ploch, bez povídacé pěny, slehlá jadrnost

a tvárná sporost. Co nejvíce života shrnutého na plochu co nejmenší.

Tato syntesa ovšem byla možna jen tak, že nebylo ztraceno nic ze starých výbojů subjektivně lyrických — byly jen přeneseny stylovým uměním do sféry vyšší tvárnou úsporností a sytostí. „Bez chvěje se a hrušně čekají. / Jde jaro, jde jaro. / Zas novým třpytem rozkvétá ti vlas / a nových kovů napil se tvůj smích.“ Tak zpívá nyní Toman v *Březnu*. Nalezni si v *Básních* dvojí trojí obdobu k tomuto místu, srovnej je a pochopiš, co míním.

„Hospodu teplou večer jim dej, Pane,“ modlí se nyní básník za tuláky o „tvářích dětsky vzpurných“ — byl z nich kdysi a charakterisoval se sám výborně v retrospektivě —, „a plnou mísu / a slovo dobrých lidí“. A jinde: „Bože můj, / obnoviteli, obroditeli, / na srdce v sněhu pamatuj.“ A listopadově odrané stromy inspirují básníka k této apostrofě: „Však za vichřic hlas touhy jedině z vás vane: / Vzplát na tvé hranici, ó Pane!“

Cítíš toho ducha zbožnosti a cítíš, jak je ryze český? Že vnitřní očistou a jadrnou ušlechtilostí dostoupil až něčeho, co spřížňuje jej s projevy zbožnosti dávné české minulosti: husitské nebo bratrské?

Výchova k demokracii

Cítí se již leckde, třebaš se to posud nevyslovuje otevřeně, že jsme šťastnou konstelací světovou a obětavostí několika desetitisíců našinců dosáhli něčeho, čeho jsme posud z valné části nedorostli; že máme republiku sociálně demokratickou, aniž máme posud — duši republikánskou a demokratickou. Neboť demokracie není jen forma státní a správní, demokracie jest také a především *duše*, mentalita, metoda a ráz myšlení, cítění, jednání, celého života. Zdravý vývoj jde všude z vnitra ve vnějšek, jest spontánní; tvoří, není postrkován a pošupován zvenčí. Normální stav jest ten, že demokratická duše vytváří si přirozeně demokratické orgány a funkce; demokratická duše, aby byla opravdovou silou, opravdovým činitelem vývojovým, musí býti v nejvyšším stupni *tvůrčivá*, musí býti zejména mnohem tvůrčivější, než byla duše feudální, monarchická, aristokratická, oligarchická. Kde není pravé demokratické duše, všecko státní zřízení demokratické je mělké, vratké, ohrožené a předurčené k zániku dřívějšímu nebo pozdějšímu.

Náš demokratism nesmí zůstatí importovanou formulkou, naučeným a papouškováným heslem; a zůstane-li, veta po něm i po nás.

Naši vůdčí politikové cítí, že jest nutna nejobsáhlejší, nejvšestrannější výchova k demokracii; to jest smysl slova našeho velkého presidenta, že jest třeba se nám *převychovati* — to jest zahladiti výsledky staré zvrhlé výchovy rakouskomonarchistické a vytvořiti novou metodu nové výchovy: výchovy